
TANULMÁNYOK

RADVÁNSZKY ANIKÓ – SMID RÓBERT

Ökodiskurzusok

radvanszky.aniko@btk.ppke.hu
ORCID: 0009-0004-7815-9772

rob.smidi@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1949-5870

HELIKON

Eco-Discourses

Abstract

Under the banner of ecology, transdisciplinary approaches have been present from the very beginning. However, as the Anthropocene has become a focal point for many contemporary environmental discourses, eco-discourses have taken a more abstract and theoretical approach to the relationship between humankind and nature. And just as environmental problems cannot be ignored today, it is also true that they cannot be addressed from a single perspective, and that the elements of multi-focal, highly complex ecological problems cannot be understood in isolation, i.e., without their philosophical, social, cultural, and political contexts. This issue aims to present some of the research on the complex relationship between nature and humanity, past and present, in the fields of *ecophilosophy* and *ecocriticism* with regard to the tradition of ecologically focused humanities research.

Keywords: nature, ecology, ecophilosophy, ecocriticism, antropocene, transdisciplinarity, literature, phenomenology, corporality, alterity, inhabiting the earth, nature writing, environmental aesthetics, metadiscourse, ecofeminism, postcolonialism, hybrid bodies

Helikon 69 (2023) 4
DOI: 10.57226/Hel.2023.4.1

Az ökológia fogalmát 1869-ben Ernst Haeckel német botanikus alkotta meg az *oikosz* (ház, élőhely, lakhely, környezet, házigazdaság, család, háznép stb.) és a *logosz* (tudomány) görög szavakból. Míg maga Haeckel az ökológiát az élőlények és környezetük kapcsolatát vizsgáló fiziológiai szakterület megjelölésére használta, mára az ökológia tagadhatatlanul egy új tudományos paradigma hívószavává vált, amely sajátos nézőpontból, új témákkal, módszerekkel és értelmezési keretekkel járulhat az emberi együttélés és gondolkodás megismeréséhez. Az ökológia változatainak, aldiszciplínáinak, diskurzusainak napjainkban tapasztalható megsokasodása természetesen az *oikosz* eredetileg is széles körű értelméből is fakad. Humánökológia, társadalomökológia, ökopolitika, ökofeminizmus voltaképp abból adódóan léteznek, hogy az *oikosz* szinte bármily szűk és tág értelemben vett környezetet jelölhet, amelyhez bensőséges kapcsolat fűz bennünket.

Az ökológia zászlaja alatt kezdetektől fogva jelen vannak a több tudományt érintő, transzdiszciplináris megközelítések. Azonban az, hogy mára az ökológia tárgykörében, a biológikumot előtérbe állító értelmezések mellett egyre inkább teret kapnak az ember és természet viszonyának absztraktabb és elméletibb megközelítései is, az az antropocénnek is nevezett jelenkori földtörténeti kor sajátosságaiból is adódik. A vészjósló, sokszor negatív utópiaként elgondolt globális ökológiai krízis különféle aspektusai az 1970-es évektől folyamatosan, egyre összetettebb és szerteágazóbb módokon váltak sokrétű, figyelemre méltó kutatások témáivá. Ahogy a környezeti problémákat mára nem lehet figyelmen kívül hagyni, éppúgy érvényes az is, hogy azokat nem lehet egyetlen nézőpontból átlátni és kezelni; a többfókuszú, igen összetett ökológiai problémák elemeit lehetetlen önmagukban, elszigetelten, azok filozófiai, társadalmi, kulturális és politikai beágyazottsága nélkül értelmezni.

Az utóbbi nagyjából két évtizedben itthon is érzékelhető a felfokozott érdeklődés az ökológiai diskurzusok iránt; az antropocénnel, a klímaváltozással, valamint egyáltalában a természet megváltozott episztemológiai státuszával humán tudományi perspektívából foglalkozó tematikus lapszámok,¹ többszerzős kötetek² és egyszerűs monográfiák³ mellett megjelentek azok az átte-

¹ A *Helikon Ökokritika* (2007/3.), a *Prae Antropocén* (2017/1.), a *Korunk Ökofilozófia* (2018/1.) és a *Helikon Poszthumanizmus* (2018/4.) című lapszámai.

² MOLNÁR László, szerk., *Legyenek-e a fáknak jogaik? Környezeti-etikai szöveggyűjtemény* (Budapest: Typotex Kiadó, 1999); LÁNYI András, szerk., *Természet és szabadság: Humánökológiai olvasókönyv* (Budapest: Osiris Kiadó, 2000); LÁNYI András és JÁVOR Benedek, szerk., *Környezet és etika* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2005); FOGARASI György, szerk., *Az irodalom klímapolitikái* (Szeged: SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2021).

³ ENDREFFY Zoltán, „...hogy művelje és őrizze...” (Budapest: Liget Műhely, 1999); GYÖRGY Lajos, *Vissza a kozmikus rendhez: Önszerveződés az élővilágban és a társadalomban* (Budapest: Föld Napja Alapítvány, 2000); LÁNYI András, *Az ember fáj a földnek: Utak az ökofilozófiához* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2010); HÓDOSY Annamária, *Biomozzi: Ökokritika és populáris*

kintő tanulmányok is, amelyek a társadalomtudományosabb szempontok felől vizsgálódó *environmental humanities* intézményesülését vázolják fel.⁴

Jelen lapszám az ökológiai fókuszú humántudományi kutatások hagyományához kapcsolódva kívánja az *öko-filozófia* és az *ökokritika* területein a természet és ember múltbeli és jelenkori komplex kapcsolatrendszeréről folyó kutatások egy részét bemutatni. Egyetérthetünk Lányi Andrással, aki szerint „az ökológiai diskurzus igazi tétje csak filozófiai összefüggésekben tárul fel, mert az ember és világa közti viszony legáltalánosabb kérdéseit érinti”,⁵ továbbá az sem vonható kétségbe, hogy a filozófiai megalapozás igénye az emberi beavatkozás következményeképp fellépő környezeti válság és a korunk uralkodó világnézeti összefüggései közötti szoros kapcsolatra is visszavezethető. Általánosságban elmondható, hogy az öko-filozófiák közvetlenül abból a mély belátásból fakadnak, hogy a természet és az ember világa, a 17. századtól kialakuló és jelenleg is uralkodni látszó modern felfogással ellentétben nem választható szét, hanem egymással kölcsönös függésben működik. A nagyon különböző elméleti és módszertani háttérrel rendelkező gondolkodók és irányzatok más-más nézőpontból a természet/ember, természet/kultúra, természet/társadalom, valamint az ezeket megalapozó test/szellem, szubjektum/objektum dichotóm rendszerének történetiségének értelmezésére, a két mező szükségszerű egymásrahatásainak és összefüggéseinek kimutatására törekednek.

A számot nyitó négy tanulmány az *öko-filozófia* területéhez sorolható, s mint ilyenek, a modernitás számos alapelvét kritikával szemlélve a természettudományosnak nevezett világkép re- és dekonstrukciója során az ember és a természet fogalmainak új dimenzióit körvonalazzák számunka. A filozófiai írások közül az első, Moldvay Tamás tanulmánya azokat a kortárs francia gondolkodókat – Michel Serres, Bruno Latour, Félix Guattari – szólaltatja meg, akik a társadalomtudományokat a természettudományokkal, illetve a politikai gondolkodást ökológiai szemlélettel ötvözve adtak eszközt a kezünkbe az antropocén világ leírásához, valamint az ökológikus ágencia lehetőségeinek elgondolására. Ezt követően Popovics Zoltán, Radvánszky Anikó és Corine Pelluchon írásai a fenomenológiai hagyomány öko-filozófiai vonatkozásait tárgyalják a

---

film (Szeged: Tiszatáj Könyvek, 2018); LÁNYI András, *Bevezetés az öko-filozófiába: Kezdő halál-dóknak* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2020); HORVÁTH Márk, *Az antropocén* (Budapest: Prae Kiadó, 2021); SMID Róbert, *Az ökokritika dilemmái* (Budapest: Századvég Kiadó, 2023).

⁴ VINCZE Richárd, „Az Environmental (Ecological) Humanities kezdetei, állomásai és oktatása”, *Tempevölgy* 46, 2. sz. (2023): 1–17; VINCZE Richárd, „Környezet és humántudomány: Az Environmental Humanities alapvetéseiről, céljairól, kiemelt kutatásairól röviden”, *Studia Litteraria* 62, 1–2. sz. (2023): 129–144, <https://doi.org/10.37415/studia/2023/62/13479>.

⁵ LÁNYI, *Az ember fáj a földnek...*, 10.

„korporalitás”, a „világban lakozás” és az „alteritás” kérdéskörein keresztül, ezen túlmutatóan pedig a környezeti kérdések etikai, ismeretelméleti és esztétikai aspektusára is rámutatnak. Az ökofilozófiai témakörnek szentelt tanulmányokban izgalmas eszmetörténeti folyamatokon keresztül az ökopolitika, ökofenomenológia, ökoetika és környezetesztétika mára már önálló akadémiai diszciplínákká váló területeinek kialakulására és formálódására is ráláthatunk.

A kötet második témaköre (*ökokritika*) a természetábrázolás és természethez való viszony aktuális ideológiai és/vagy retorikai, illetve irodalmi kérdései köré szerveződik. Az *ecocriticism* kifejezés William Rueckert 1978-as tanulmányában tűnt fel először, amely az ökológiai szemléletnek, illetve az ökológiának mint tudományágnak az irodalomértelmezésben való hasznosíthatóságát vizsgálta. Az ökokritika fogalmának elterjedése azonban, ezzel párhuzamosan pedig az ökokritika önálló értelmezési eljárásá válása csak a '90-es években történt meg az angol és az amerikai irodalomkritikában. Persze ezt megelőzően is markánsan jelen voltak olyan interpretációs irányok, amelyek ökokritikusnak bélyegezhetők, mint például az úgynevezett *nature writing* műfaji kategóriájába tartozó művek vizsgálata. A *nature writing* új megközelíthetőségét tárgyaló kutatások alkották ugyanakkor azt a mezőt, amely az ökokritika első hullámaként azonosítható. Az első hullám arra alapozta értelmező horizontját, hogy a lehatárolható, véges környezet, amelyet a szerző és az olvasó belaknak, nem csupán kulturálisan létezik, de természeti tényezők által is meghatározott (akár úgy is, hogy azok a kulturális reprezentálhatóságot megbolygatják, leépítik), ekképpen pedig a természet az olvasást megalapozó hagyománytörténetnek már mindig is része, de túl is mutat azon, mert túléli az aktuális szerzőt és az aktuális olvasót.⁶ Szintén az első hullámban kezdett az ökokritika a diszciplinarizálódását erősítendő differenciálódni is, aminek egyik példája az amerikai akadémiai közeg két tábora közötti vita: az egyik csoport mellett érvelt, hogy az ökokritikának elsősorban egy közös „ügy” mentén kell szerveződnie (ez a természet iránti elkötelezettséget, a környezetvédelmet jelentené);⁷ a másik viszont mindenfajta politikai cél mellőzése mellett foglalt állást akkor, amikor a szoros olvasást tette meg az ökokritika legproduktívabbnak gondolt fel-

⁶ Herbert F. TUCKER, „From the Editors”, *New Literary History* 30, 3. sz. (1999): 505–507, <https://doi.org/10.1353/nlh.1999.0016>.

⁷ Ursula K. HEISE, „The Hitchhikers Guide to Ecocriticism”, *PMLA* 121, 2. sz. (2006): 503–516, <https://doi.org/10.1632/003081206X129684>.

adataul,⁸ értelemszerűen az akkor már zenitjén túl lévő posztstrukturalizmus utóhatásának nyomát is magán viselve.

Az ökokritika második hulláma már kritikailag viszonyult mindkét tábor diszpozíciójához. Egyszerre vizsgálta felül a referencia kérdését irodalom és környezet, a fikciós és a valós táj közötti relációkban és a természet problémátlannak és evidensnek tűnő koncepcióját. Az ökokritika rövid diszciplínatörténetében innentől eredeztethető a két meghatározó vizsgálódási irány: az egyik a természet és a kultúra folyamatai közötti kölcsönhatásokat elemzi, a másik pedig a természet történeti konstrukcióit. A második hullámban egyszerre jelentett mérföldkövet és fordulópontot Timothy Morton bekapcsolódása az ökokritika önkritikus diskurzusába *Ecology without Nature* (2007) című könyvével, amelynek fő tétele már a címben is szerepel: vagy ökológia van, vagy természet, és ahhoz, hogy az előbbi keretén belül képesek legyünk gondolkodni, szükséges, hogy az utóbbit mint a romantikától örökölt és máig meghatározó koncepciót felülvizsgáljuk.

A harmadik hullám pedig már az ökokritika saját kritikai újraértéseit vonja kritikai analízis alá – a metadiskurzus metadiskurzusa tehát, esettanulmányokkal megtámogatva. A második részben olvasható szövegek amellet, hogy bemutatják a döntően angol nyelvű szcénát, szemléletükben ehhez a harmadik hullámhoz kapcsolódnak, amikor vizsgálat alá veszik az ökokritika eddig kirajzolódott gondolkodási-diszkurzív mintáit. Így értekeznek a természetről mint az ökológikus gondolkodás akadályáról (Smid Róbert), a természet és a femininitás problémátlannak tűnő megfeleltethetőségéről (Hódosy Annamária), az ökokritika posztkoloniális elméletek általi kibővíthetőségéről és érintettségéről (Gyuris Kata), valamint a hibrid testek alkotta hálózatok szüntelen formálódó vitalitásáról (Nemes Z. Márió). A kötetet záró recenziós rovat az ökodiskurzushoz kapcsolódó, közelmúltban megjelent nemzetközi és magyar szakkönyvekre hívja fel az olvasók figyelmét.

⁸ S. K. ROBISCH, „The Woodshed: A Response to »Ecocriticism and Ecophobia«”, *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 16, 4. sz. (2009): 697–708, <https://doi.org/10.1093/isle/isp096>.